

С.Л. Лисенков,
кандидат юридичних наук, доцент
(Академія адвокатури України)

Питання змісту і реалізації культурних прав і свобод у практиці Європейського суду з прав людини

Ключові слова: культурні права і свободи; Європейський Суд з прав людини; право на освіту; свобода виразу поглядів.

Частина четверта статті 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Повною мірою ці положення розповсюджуються і на можливості захисту культурних прав і свобод. Для цієї групи прав і свобод притаманний високий рівень соціальної та особистісної цінності, що обумовлено їх значенням для формування і розвитку як кожної окремої особи, так і сучасного демократичного суспільства в цілому. Ця обставина обумовлює той факт, що у практиці Європейського Суду з прав людини помітна увага приділяється вирішенню проблем, що виникають у зв'язку з реалізацією варіантів можливої поведінки, що входять до змісту культурних прав і свобод.

Основним, визначальним культурним правом є право на освіту. Тому не дивно, що питання, пов'язані з цим правом, найчастіше, порівняно з іншими культурними правами, є предметом розгляду Європейського Суду з прав

людини і саме йому присвячена значна частина рішень Суду. При розгляді таких справ Суд виходить із положень статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), в якій право на освіту знайшло своє закріплення у такій формі: “Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань” [1].

Тлумачення Судом цього формулювання складається з трьох взаємопов'язаних елементів, а саме:

1. У першому реченні статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини передбачається, що держава не може нікому відмовити в праві на освіту.

Це означає, що держава, надавши індивідам певні можливості для одержання освіти, не може перешкоджати їм користуватися цими можливостями.

2. У другому реченні вказаної статті за державою визнається повноваження самій визначати обсяг і характер власної участі у забезпеченні права на освіту. Фактично це означає, що держава не має ніяких зобов'язань надавати певні можливості щодо отримання освіти чи гарантувати кожному можливість отримати ту

освіту, яку він забажає, за виключенням тих, що вона сама на себе покладає.

3. У другому реченні статті також визнається право батьків забезпечувати своїм дітям освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань. Таким чином, визнається право батьків не лише визначати вид навчального закладу чи форму навчання дітей, а й, до певної міри, впливати на зміст навчання своїх дітей.

У справі К'ельдсен, Буск Модсен і Педерсен проти Данії (1976) Суд підкреслив важливу роль, яку освіта відіграє у демократичному суспільстві, звернувши увагу на те, що друге речення статті 2 Протоколу № 1 спрямоване, зокрема, на забезпечення можливості плюралізму в освіті. Ця можливість є життєво необхідною для збереження “демократичного суспільства” таким, яким воно представлено у Конвенції. Зважаючи на повноваження сучасної держави, цієї мети треба досягти передусім через державне навчання.

У процесі розгляду конкретних справ, що стосуються реалізації права на освіту, Суд завжди враховував і враховує вказані три складові елементи, що відображені у статті 2 Протоколу № 1, як окремо, так і у їх взаємному зв'язку. При цьому Суд має на увазі те, що на відміну від багатьох інших статей Конвенції, що гарантують захист основних прав, стаття 2 Протоколу № 1 застосовує негативне формулювання, відповідно до якого держава не може заборонити (але, у той же час, й не зобов'язана гарантувати) реалізацію права на освіту. Слід визнати, що таке формулювання ставить державу у вигідне становище і захищає від абсолютної більшості обвинувачень у порушення права на освіту. Адже з цього формулювання виходить, що держава у сфері освіти повинна робити лише те, що вона сама визначить для себе за потрібне. З іншого боку, приватній особі важко зібрати, належним чином зафіксувати переконливі докази того, що держава активно відмо-

вляє їй у праві на освіту або свідомо та активно утруднює його реалізацію.

Мабуть, саме цим пояснюється те, що до сьогодні Суд лише один раз визнав достатність таких доказів (справа Кемпбелл і Казанс проти Сполученого Королівства, 1982). У цій справі матері скаржились на застосування в державних школах Шотландії, які відвідували їхні діти, тілесних покарань як дисциплінарного заходу щодо учнів. У спільних заявах стверджувалося, зокрема, що застосування тілесних покарань у школах порушувало права, які гарантуються у другому реченні статті 2 Протоколу № 1, у тій частині, що їх світоглядним переконанням не відповідає застосування тілесних покарань у процесі освіти і навчання їхніх дітей у школі. Окрім цього, одна із заявниць стверджувала, що виключення її сина зі школи порушило право на освіту, яке гарантується в першому реченні цієї статті.

Суд дійшов висновку, що у даних випадках порушення права на освіту мало місце.

Розглянувши доводи уряду Сполученого Королівства, згідно з якими функції, що пов'язані з внутрішнім управлінням школи, у тому числі підстави і порядок застосування тілесних покарань щодо учнів, не мають відношення до сфери “освіти” і “навчання” за змістом статті 2, Суд зазначив, що освіта дітей є багатокомпонентним процесом, під час якого у будь-якому суспільстві дорослі намагаються передати свої переконання, культуру та інші цінності молоді, у той час як навчання чи викладання спрямовані передусім на передачу знань та на інтелектуальний розвиток. Суд погодився з тим, що застосування тілесних покарань належить до внутрішнього шкільного адміністрування. Але, в той же час, Суд відзначив, що тілесні покарання становлять складову частину процесу, в ході якого школа намагається досягти тієї мети, заради якої її було створено, включаючи також розвиток і формування характеру та розумових

здібностей учнів, а тому їх застосування є порушенням права на освіту.

Далі Суд розглянув суть поняття “світоглядні переконання батьків”. З огляду на Конвенцію в цілому, вислів “світоглядні переконання” у даному контексті означає, на думку Суду, такі переконання, які заслуговують на повагу в “демократичному суспільстві” і не суперечать поняттю людської гідності. Крім того, ці переконання не повинні суперечити основному праву дитини на освіту, яке є домінуючим в першому реченні статті 2.

Погляди заявників стосуються важливих і серйозних аспектів людського життя та поведінки - недоторканність особи, законність або незаконність застосування тілесних покарань і недопущення страху або стресового стану, які можуть бути викликані таким покаранням, а тому відповідають всім викладеним вище критеріям.

Визнавши наявність порушення положень, що містяться у другому реченні статті 2 Протоколу № 1, Суд далі розглянув питання про те, чи є виключення дитини з державної школи порушенням її права на освіту згідно з першим реченням цієї статті. Суд визнав за необхідне розглянути його окремо.

Підставою як для першого, так і для другого посилань пані Козанс на статтю 2 було застосування тілесних покарань як дисциплінарного заходу в школі, яку відвідував її син, але між фактичними даними у кожного посилання, що розглядається, існує суттєва різниця. Якщо щодо другого речення заявниці оскаржувала відвідування навчального закладу, де мала місце подібна практика, то стосовно першого речення заявниці оскаржувала заборону відвідувати школу; ця остання ситуація спричинює значно серйозніші наслідки.

Суд роз’яснив, що стаття 2 є одним цілим, в якому домінує перше речення, а право, яке сформульоване у другому реченні, є похідним від основного права

на освіту. Нарешті, обидва посилання розрізняються за своєю правовою основою: одне стосується права батьків, а друге — права дитини.

Право на освіту, яке гарантується в першому реченні статті 2, за своїм характером потребує врегулювання з боку держави, але таке врегулювання ніколи не повинно наносити шкоду змісту цього права чи суперечити іншим правам, що проголошені у Конвенції або протоколах до неї.

Справа Кемпбелл і Козанс проти Сполученого Королівства становить єдиний до сьогодні прецедент, у якому Суд констатував порушення права на освіту згідно з першим реченням статті 2 Протоколу № 1.

Суд розглянув також кілька заяв з приводу того, що конкретна політика або практика держави становили *de facto* порушення права на освіту. Усі ці заяви були відхилені. У справі щодо окремих аспектів регламентування використання мов у навчальному процесі в Бельгії (Бельгійська мовна справа, 1968 р.) заявники — франкомовні бельгійці, що проживали у фламандській частині Бельгії — скаржилися на те, що відмова бельгійського уряду надавати їхнім дітям освіти французькою мовою порушувала їхні права згідно зі статтею 2 Протоколу № 1. У цьому зв’язку Суд визначив зміст і сферу застосування статті таким чином:

Негативне формулювання у Протоколі права на освіту вказує на те, що Договірні Сторони (держави-учасники Конвенції) не визнають такого права на освіту, яке вимагає від них організувати за рахунок держави або фінансувати освіту будь-якого типу чи рівня. Усі держави — члени Ради Європи мають загальну і офіційну систему освіти. Тому йдеться зовсім не про те, щоб зобов’язати державу створити таку систему, а лише про те, щоб гарантувати особам, які перебувають у межах юрисдикції Договірних Сторін, право на користування тими засобами

отримання освіти, які існують на даний момент.

Перше речення статті 2 Протоколу гарантує, відповідно, право на доступ до навчальних закладів, що існують у даний час, але такий доступ є тільки частиною права на освіту. Для того щоб “право на освіту” було реалізоване, потрібно також, щоб особа, яка користується цим правом, мала можливість отримувати користь з такої освіти, тобто, йдеться про право отримувати відповідно до діючих у кожній державі правил офіційне визнання — у тій чи іншій формі — здобутої освіти.

Суд визнав порушення права на освіту і у так званій Бельгійській мовній справі. Бельгійське законодавство дозволяло дітям, які розмовляли фламандською мовою і проживали у різних франкомовних регіонах, відвідувати школи з викладанням фламандською мовою в сусідніх районах, але не надавало відповідного права франкомовним дітям. Суд визнав, що це становить порушення положення про недискримінацію за статтею 14 Конвенції у поєднанні з порушенням статті 2 Протоколу № 1. Це порушення за висновком Суду полягало у тому, що доступ до існуючих у країні шкіл не був забезпечений кожному без будь-якої дискримінації, зокрема за ознакою мови.

У Бельгійській мовній справі розглядалося питання доступу до початкової освіти. У рішеннях по інших справах було зазначено, що держава може регулювати доступ до окремих видів освіти, не порушуючи при цьому статті 2 Протоколу № 1. Комісія уточнила, що стаття 2 Протоколу № 1 стосується, головним чином, початкової освіти, і тому держава зовсім не зобов'язана забезпечувати ув'язненим (Заява № 5962/72) або іноземцям (Заява № 7671/76 і чотирнадцять інших) можливість отримати вищу чи спеціальну освіту. Комісія також зауважила, що:

В разі коли доступ до вищої освіти передбачає якісь обмеження з боку де-

ржави, то, загалом, це не розглядається як порушення статті 2 Протоколу № 1 у вигляді обмеження доступу до вищої освіти тим особам, які вже досягли певного освітнього рівня.

Комісія також підкреслила, що право на початкову освіту за статтею 2 Протоколу № 1 не перешкоджає державі вводити систему обов'язкової початкової освіти, тобто запроваджувати обов'язкове навчання. У заяві № 10233/83 батьки чотирьох дітей, які страждали на дислексію (нездатність оволодіти навичками читання), вирішили навчати своїх дітей вдома, а не в державних школах, які не мали у достатній кількості засобів, необхідних для спеціального навчання дітей з таким захворюванням. Хоч подібне і було можливим, однак органи влади залишили за собою право контролювати успіхи дітей в оволодінні базовими знаннями. Батьки оскаржили це рішення, вважаючи його порушенням їхніх прав згідно зі статтею 2 Протоколу № 1. Комісія не погодилася з цим, зауваживши, що держава має право на законних підставах вимагати від батьків співпраці у процесі оцінювання знань, набутих їхніми дітьми, тому що початкова освіта є обов'язковою для всіх дітей.

Хоч Комісія в цілому підтвердила права батьків навчати дітей поза системою державної шкільної освіти, вона не зобов'язала відраховувати фінансові внески з державного бюджету для сприяння приватній освіті (Заяви № 6853/74 і № 7782/77).

У ряді справ розглядалися питання про забезпечення прав батьків під час навчання їхніх дітей. Принциповою у цьому відношенні стала справа К'ельдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії (1976), у якій кілька батьків протестували проти включення до датських програм шкільної освіти курсу статевої культури. Проблема ускладнювалася тим, що держава ввела елементи сексуального виховання до багатьох предметів і, таким чином, не мала можливості відразу ж заспокоїти

стурбованих батьків, дозволивши їм, наприклад, забирати дітей з тих конкретних уроків, які суперечили їхнім переконанням. Суд, роз'яснюючи положення про “забезпечення прав батьків”, указав, що будучи наділені природнім зобов'язанням стосовно своїх дітей, заявники-батьки мають пріоритет у забезпеченні їхньої освіти та навчання, вони можуть вимагати від держави поваги до своїх релігійних і світоглядних переконань, їхнє право поєднується з відповідальністю, яка тісно пов'язана зі здійсненням і використанням права на освіту.

Як далі роз'яснив Суд, друге речення статті 2 Протоколу № 1 вказує на те, що держава при виконанні функцій, покладених на неї у сфері освіти та навчання, повинна слідкувати за тим, щоб інформація та знання, які містяться в шкільних програмах, подавалися в об'єктивному, критичному та плюралістичному вигляді. Державі забороняється нав'язувати навчання, котре може розглядатись як таке, що суперечить релігійним і світоглядним переконанням батьків. Це є та межа, за яку не можна заступати.

Суд також ухвалив рішення про те, що визнання законності існування приватних шкіл не є адекватною відповіддю на стурбованість батьків, тому що це може призвести до неприйняттого результату, коли “дотримуватимуться” права тільки багатих батьків. Таким чином, хоч держава може дозволити учням не відвідувати заняття, які суперечать переконанням їхніх батьків, або ж, навпаки, дозволити відвідувати приватні школи, така можливість автоматично не звільняє державу від відповідальності виконувати обов'язки в рамках державної шкільної системи за статтею 2 Протоколу № 1. У названій вище справі Суд постановив, що хоч курс статевої культури міг донести до дітей окремі оціночні судження — а така практика могла порушити права батьків — однак у даному конкретному випадку дії датського уряду могли бути

визнані прийнятними, тому що їхньої метою було надання інформації, а не нав'язування поглядів.

Таким чином, Суд виходить з того, що організація і регламентація системи освіти належить до компетенції держави. Ця компетенція повинна здійснюватись відповідно до ст. 2 Протоколу 1, сфера застосування положень якої досить широка й охоплює:

- засоби освіти і навчання;
- методи передачі знань;
- організацію освіти;
- одержання освіти поза шкільними закладами.

У Бельгійській мовній справі (1968) Суд окреслив основні контурні принципи права на освіту. Він уточнив у цьому зв'язку, що перша фраза ст. 2 гарантує “право доступу до існуючих на даний момент шкільних закладів”, але сам цей доступ є лише однією зі складових права на освіту. Для того, щоб право на освіту спричинювало корисний ефект, потрібно також, щоб індивід мав можливість мати користь від освіти, яку він здобуває, у тому числі право на офіційне визнання відповідно до діючих нормативних правил здійсненого навчання, що може бути реалізоване шляхом видачі дипломів або посвідчень (Бельгійська мовна справа § 31-32, § 42).

Здійснення права на освіту передбачає також забезпечення державою його суб'єктам рівного доступу до засобів освіти і навчання, тобто недопущення дискримінації у реалізації цього права.

Слід враховувати, що сферою дії ст. 2 Протоколу 1 є, в основному, шкільна освіта. Проте Суд не виключає з її сфери застосування вищу і спеціалізовану освіту. Стосовно вищої освіти, Суд визнав виправданим встановлення квот (Скарга № 8844/80) і відсутність у цьому дискримінації. Крім того, держава уповноважена встановлювати правила вступу до навчального закладу і визначати максимальний термін університетської освіти (Скарга № 5492/72).

Згідно тлумачення, яке дає Суд ст. 2 Протоколу № 1, створення системи безкоштовної обов'язкової шкільної освіти не є обов'язком держав. Проте такий обов'язок держави стосовно початкової освіти впливає з інших міжнародних договорів (ст. 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; ст. 28 Міжнародного пакту про права дитини).

Суд розглянув і ряд справ, що стосувались здійснення реалізації і захисту права на освіту за деяких особливих обставин.

Так, до суду надходили скарги від в'язнів, які доводили можливість надання їм права на складання екзаменів і видачі їм навчальних засобів у місцях позбавлення волі. У цьому зв'язку Суд роз'яснив, що ст. 2 Протоколу 1 не вимагає від держав забезпечення надання вищої або спеціалізованої освіти в'язням, оскільки її метою є насамперед захист права на початкову освіту. Більше того, відштовхуючись від ідеї, що "у в'язниці не вистачає необхідних засобів для надання технічної освіти", Суд вирішив, що держава не порушила своїх обов'язків (Скарга № 5962/72).

На ст. 2 Протоколу 1 посилалась група іноземних студентів, які бажали мати доступ до вузу, що знаходився в іншій країні. Спираючись на аргумент, що Конвенція не надає гарантій особі іноземного громадянства права на зарахування до навчального закладу або проживання в іноземній країні, Суд встановив, що держава не зобов'язана забезпечувати доступ іноземних студентів до вищої або технічної освіти (Скарга 7671/76).

Певне місце у практиці Європейського Суду з прав людини належить розгляд справ, пов'язаних з реалізацією свободи літературної і художньої творчості. При цьому прийнятому в українському конституційному і поточному законодавстві, наукових дослідженнях формулюванню "літературна і художня творчість" у

текстах європейських конвенцій, у правозастосовчій, у тому числі і судовій, практиці у більшості випадків відповідає формулювання „мистецька діяльність”.

Слід зазначити, що в європейській правовій доктрині і у практиці Європейського Суду з прав людини захист свободи мистецької діяльності розглядається у нерозривному зв'язку із захистом свободи виразу поглядів, тобто підпадає під контекст статті 10 Конвенції про захист прав людини 1950 р. (далі — Конвенція). У свою чергу, в поняття "свобода виразу поглядів" вкладається надзвичайно широкий зміст, який знаходить свій прояв у багатьох сферах суспільного життя.

У працях західноєвропейських дослідників свобода виразу поглядів розглядається як така, що містить у собі гарантію на "будь-яку творчу діяльність, якою б не була її форма, основа і ціль".[2] На цій основі мистецький твір як результат мистецької діяльності набуває якості засобу спілкування [3], а свобода мистецької діяльності розглядається як особлива форма свободи виразу поглядів [4]. Заслуговує на увагу той факт, що свобода митця на вираз своїх поглядів визнається у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 1992), а не у Пакті про економічні та культурні права, що свідчить, по-перше, про реальну рівноцінність прав і свобод людини, і, по-друге, про певну умовність їх класифікації.

У практиці Європейського Суду з прав людини можливості прояву свободи вираження поглядів у сфері мистецької діяльності вбачаються:

— у свободі створення твору мистецтва, яка розглядається як певна дія (дії) автора;

— у праві на повагу до створеного твору, яке передбачає необхідність певного відношення невизначеного кола суб'єктів до створеного твору мистецтва і прав на цей твір його автора.

Ці два прояви свободи виразу поглядів у сфері мистецької діяльності без-

посередньо підпадають під захист ст. 10 Конвенції.

Однак свобода виразу поглядів митця розглядається як така, що не є абсолютною і може бути обмежена легітимним шляхом. Вона, крім того, повинна узгоджуватись з іншими правами і свободами, що містяться у Конвенції.

Цікаво, що у сучасній західній правовій літературі визначення змісту поняття “мистецтво” є предметом досить жвавої полеміки. Разом з тим, деякі західні дослідники ставлять ряд питань, на які, на їх думку, важко або неможливо знайти вірну і вичерпну відповідь. Серед них питання: чи існує взагалі можливість визначення мистецтва і мистецького твору на базі теоретичних критеріїв об’єктивного виміру? [5] В цілому ж у європейській теорії і правозастосовчій практиці сформувалось розуміння мистецького твору як будь-якого результату свідомої діяльності людини, що спрямована на створення самобутнього, оригінального твору і задоволення естетичного ідеалу. При цьому відповідь на питання про те, чи було цього ідеалу досягнуто, не цікавить право, яке не ставить собі за мету оцінку естетичної вартості твору.

Усі види мистецтва: статичні (малювання, скульптура, архітектура, фотографія тощо), “живі” (музика, танець, кіно тощо), література відповідно до Конвенції повинні мати ідентичний рівень правового захисту [6].

У практиці Суду свобода творчості (мистецької діяльності) розглядається як процес, що починається з формування відповідної творчої ідеї, яку автор як носій такої ідеї шляхом здійснення певних дій втілює у витворі мистецтва (мистецькому творі). На цій підставі, як зазначалось вище, обґрунтовується розповсюдження Судом на свободу творчості положень ст. 10 Конвенції, відповідно до яких “кожен має право на свободу думки” і “кожен має право на свободу дотримуватись своїх поглядів”.

Для того, щоб ідея автора набула об’єктивності, вона повинна знайти свій вираз у певній зовнішній формі. Ця форма характеризується такими особливостями, що відрізняють її від інших мистецьких творів і надають їй статусу оригіналу. На цьому етапі свобода митця полягає у виборі та наданні твору, що створюється, форми, яка найкраще відповідає його естетичному ідеалу. Перешкоджання цьому процесу розцінюється як порушення положень ст. 10 Конвенції, яка потенційно захищає від втручання у творчий процес.

Однак свобода виразу поглядів митця не розглядається як безмежна. Визнається, що він, реалізуючи свою творчу уяву, повинен дотримуватись відповідності з певними цінностями та правами інших суб’єктів, не допускати їх порушень. Творчий процес передбачає оприлюднення його результатів, хоча митець може творити для себе і не доводити до відома інших своє творіння. У зв’язку з цим визнається, що вказані обмеження мають силу лише за умови оприлюднення мистецького твору. Якщо ж автор не оприлюднює своє творіння, його форма і зміст не можуть увійти у конфлікт з тими чи іншими соціальними уявленнями. Однак саме в оприлюдненні твору мистецтва свобода виразу поглядів, а значить, і свобода творчості, знаходять своє повне втілення і передбачають відповідний правовий захист.

Цей захист перешкоджає не лише знищенню або пошкодженню твору, але й внесенню змін, модифікацій, не передбачених автором скорочень. Досвід показує, що, наприклад, купюри з фільму, скорочення діалогів п’єси тощо можуть змінити твір до такої міри, що невірно буде представлена ідея автора і, таким чином, буде порушена свобода вираження його поглядів.

У справі Мюллер та інші проти Швейцарії (1988) Суд констатував, що ті, хто створюють, інтерпретують, поширюють або виставляють на загал

твір мистецтва, сприяють обміну ідей і думок, необхідному у демократичному суспільстві, але за умови, що митець і ті, хто бере участь у розповсюдженні твору, не уникають можливостей обмеження, передбаченого § 2 ст. 10 (§§ 33–34).

Ст. 10 § 2 Конвенції передбачає, що здійснення свободи вираження поглядів передбачає “обов’язки і відповідальність”. Саме тому ця ж стаття передбачає, що таке здійснення може підлягати певним “формальностям, умовам, обмеженням або санкціям.” Разом з тим, прийнятність втручання у здійснення свободи виразу поглядів передбачає односторонню відповідність 3-м умовам:

1. Передусім, будь-яке обмеження свободи виразу поглядів не може мати місця, якщо воно не передбачене законом.

2. Крім того, необхідно, щоб це обмеження переслідувало легітимну ціль, з огляду цінностей, вичерпно перерахованих у диспозиції ч. 2 ст. Конвенції.

3. І, нарешті, ціль, заради якої здійснюється обмеження свободи виразу поглядів, не повинна суперечити основним засадам демократичного суспільства.

Дослідження цієї останньої умови — вивчення необхідності обмежувального заходу — становить серцевину Європейського міжнародного судового контролю.

У справі Мюллер та інші проти Швейцарії (1988), в якій розглядалось питання про “охорону моралі”, заявники скаржились на те, що конфіскація урядом Швейцарії кількох картин відверто сексуального змісту і накладення на художників штрафу за опублікування непристойних матеріалів порушило статтю 10 Конвенції. Визнавши, що дії держави були узгоджені з пунктом другим, Суд ухвалив рішення про те, що держава має широкі межі розсуду при вирішенні питання стосовно того, що є дійсно “необхідним” для “охорони моралі”. Проте, ухвалюючи це рішення, Суд зазначив, що термін “вираз поглядів” за статтею

10 охоплює також і виявлення творчих поглядів, що “дає можливість брати участь у публічному обміні інформацією культурного, політичного і соціального змісту, а також різного виду ідеями”.

Суд також погодився з рішенням держави, коли йшлося про те, що релігійні почуття частини населення могли бути піддані нарузі в результаті здійснення свободи виразу мистецьких поглядів окремими особами. У справах Отто Премінгер інститут проти Австрії (1994) та Уінгроу проти Сполученого Королівства (1996) Суд не знайшов порушення статті 10 у випадках, коли уряди цих країн заборонили демонстрацію фільмів, у яких окремі особи та обряди християнської релігії були показані в такому вигляді, який свідчив про неповагу до них.

Результати розгляду цих трьох справ свідчать про те, що Суд не визнає за митцем необмеженої свободи виразу поглядів, коли в результаті цього можуть постраждати суспільно визнані моральні цінності. Рідше свобода виразу поглядів митця входить у конфлікт з іншими цінностями і правами, що не мають морального контексту. Тут доречно згадати справу про малюнки, здійснені фарбуючим аерозолем на стіні будинку (Н. проти Швейцарії, 1983), яка була розглянута, з одного боку, з точки зору права власності власника будинку і, з іншого — з точки зору свободи виразу поглядів автора цих малюнків. І хоча останній вважав, що його малюнки завдяки їх мистецькій цінності послужили для блага оточуючих, Суд вирішив справу на користь власника будинку.

У результаті розгляду іншої справи (Г. і К. проти Сполученого Королівства, 1983) було визначено, що обмеження, накладені в ім’я захисту суспільного порядку на вуличних музикантів англійським законодавством, що забороняло їм вільно займатися їх мистецтвом, не становило в даному випадку істотного обмеження свободи виразу їхніх поглядів.

Суд вбачає, що не лише ст. 10 Конвенції є засобом захисту мистецьких творів. Інші її статті також надають таку можливість, хоча це й непрямий правовий захист.

Суд констатував порушення ст. 11 (свобода зібрань та об'єднання) у справі Сідіропулос проти Греції (1988), де йшлося про відмову грецьких посадових осіб зареєструвати організацію “Дім македонської цивілізації”, яка ставила за мету заохочення місцевих ініціатив у галузі мистецької діяльності.

У справі Ятрідіс проти Греції (1999) стаття 1 Протоколу № 1 (захист права власності) непрямим шляхом захищає і мистецтво. У цій справі йшлося про “відверто незаконне” позбавлення позивача права власності на кінозал, який він утримував протягом 11 років.

Порівнюючи практику, рішення і висновки Європейського Суду з прав людини, що стосуються визначення змісту, умов і меж реалізації права на освіту, з відповідними положеннями конституційного і поточного законодавства України, можна дійти ряду висновків:

1. Чинна Конституція України і поточне законодавство не суперечать положенням статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950) і відповідній практиці Європейського Суду з прав людини. Більше того, у деяких випадках Конституція України (частина третя ст. 53), встановлюючи обов'язок держави забезпечувати доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, створила більше умов для реалізації права на освіту, ніж це встановлюється статтею 2 Протоколу 1.

2. Суд визначив, що право на освіту визнається реальним за умови отримання особою користі від одержаної освіти, під якою розуміє офіційне визнання здобутої освіти відповідно до діючих у державі правил. З цих позицій функціонування

в Україні навчальних закладів, що за підсумками навчання в них видають своїм випускникам так званий диплом недержавного зразка, тобто диплом, який офіційно не визнається державою, є порушенням права на освіту. Таким чином, постає питання про можливість існування вказаних навчальних закладів, оскільки їх функціонування, з точки зору Європейського Суду з прав людини, призводить до порушення права на освіту.

3. Українське законодавство (наприклад частина 1 ст. 29 Закону України “Про загальну середню освіту”) надає батькам або особам, які їх замінюють, певні права, що стосуються реалізації їхніми дітьми права на освіту. Однак ці права не передбачають повноважень, які могли б вплинути на зміст освіти і навчання їхніх дітей. Разом з тим, положення другого речення статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини встановлюють право батьків забезпечувати своїм дітям таку освіту і навчання, які за своїм змістом відповідають їхнім релігійним і світоглядним переконанням. У цьому зв'язку вбачається доцільним усунути вказану невідповідність шляхом внесення у національне законодавство положень, що надають батькам право (можливість) впливати не лише на вибір навчального закладу і форми навчання їх дітей, а й на зміст їхньої освіти.

4. На відміну від наукової доктрини і практики Європейського Суду з прав людини, у вітчизняній правовій теорії і правозастосовчій практиці не вбачається нерозривного зв'язку між змістом і процесом реалізації передбаченої частиною першою ст. 54 Конституції України свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості та змістом і процесом реалізації закріпленої у частині першій ст. 34 Конституції України права на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Ця невідповідність, з огляду на курс України до європейської інтеграції, повинна бути усунена.

Список літератури:

1. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. — К.: “ВІПОЛ”, 2004, — С. 936.
2. G. Cohen-Jonatan “Article 10” // Convention europeenne des droits de l’homme. Commentaire. Paris. Economica. 1999. p. 107.
3. J. Velaers, De beperking van de vrijheid van meningsuiting, Antwerpen, Apeldoorn, 1991, p.61.
4. P. Ceysens “Kunst, volgens de regels van het recht; R.W. 1990–1991, p.1181.
5. L. Rszzero “Le sens du Beau et les perspectives de l’art dans le monde premoderne”, Louvan, juin 1999, p. 15.
6. Див.: Mark Verdussen. Les de l’homme et la creation artistsgue // Les droits de l’homme au seil du troisieme mille’naire. Bruylant, Bruselles, 2000, p. 1001–1016.

РЕЗЮМЕ

Рассматривается практика Европейского суда по правам человека по определению содержания обеспечения реализации культурных прав и свобод, а также некоторые вопросы соответствия ей действующего законодательства Украины.

SUMMARY

The article deals with the practice of the European Court of Human Rights on defining the matter of providing the realization of the culture rights and freedoms, as much as certain issues of corresponding of the current Ukrainian legislation to this practice.

*Рекомендовано кафедрою
теорії та історії
держави і права*

Отримано 16.11.05